

Liian kriittinen arviointitutkimus kulttuurirahastojen suurhankkeesta?

JAANA LÄHTENMAA

Lasten ja nuorten hyväksi tarkoitetuista – tai ainakin sellaisina esitellyistä – hankkeista ja projekteista on haastavaa tehdä arviointitutkimusta. Hankkeen ideojat, rahoittajat ja toimijat olettavat usein lähtökohteisesti, että ”heidän hankettaan” kehutaan, eikä siitä löydetä juurikaan kritisoimista. Evaluaatio teetetään yleensä, koska joko ulkopuolinen rahoittaja vaatii selaista, tai sitten hankkeen johdossa katsotaan, että tehty evaluaatio tuo hankkeelle lisää vaakuuttavuutta.

Suomen Kulttuurirahaston (SKR) ja Svenska Kulturfondens (SKF) Nuorisotutkimusverkoston tilaama, Sofia Laineen ja Maaria Hartmanin toteuttama arviointitutkimus Taidetestaajat-hankkeesta on harvinaisen perusteellinen, hyvin dokumentoitu ja tarkka evaluaatio. Se on paikoitellen myös kriittinen, mutta arvostellessaan tiettyjä toimintatapoja tutkijat samalla ehdottavat niille vaihtoehtoisia järjestelyjä.

Taidetestaajat on SKR:n ja SKF:n sekä Suomen lastenkulttuurikeskusten liitonideoima ja rahoittama suurhanke, jossa kaikki Suomen peruskoulujen 8.-luokkalaiset saivat luvuvuosina 2017–2020 mahdollisuuden kahteen eri kulttuurielämykseen: toiseen kotimaakunnassaan, toiseen pääkaupunkiseudulla; pääkaupunkiseutulaisten kohdalla kotiseudulla ja jossakin toisessa maakunnassa.

Hanke sai alkunsa Suomen itenäisyyden satavuotisjuhlallisuuksien yhteydessä. 8.-luokkalaiset nuoret kaikkialta Suomesta saivat kaksi mahdollisuutta, matkoineen, taide-elämykseen: kyseessä on teatteri-, konsertti-, tanssi- tai sirkusesitys, ooppera tai taidenäyttely. Varhaisnuoret kuljetetaan kulttuurielämysten äärelle: hanke maksaa kaikkien matkakulut, aina Suomen pohjoisimmilta perukoilta pääkaupunkiin saakka.

Hankkeen noin 20 miljoonan euron budjetista menikin kolmena ensimmäisenä vuonna jopa 75 prosenttia matkakuluihin. Kulttuurirahasto perustelee tätä tasa-arvoisuudella: kaikilla Suomen peruskoululaisilla tulee olla mahdollisuus päästä vierailemaan myös ns. kansallisessa taideinstituutiossa, kuten Kansallisteatterissa, Kansallisoopperassa tai Kansallisgalleriassa tarkoittaen lähinnä Ateneumia. Nämä kaikki sijaitsevat Helsingissä. Empiirisen tutkimuksensa pohjalta Laine ja Hartman arvostelevat vierailujen keskitämistä maakunnista pääkaupunkiin. Heidän mukaansa koko pitkän matkan muut elämykset ja rasitukset vievät psyykkistä tilaa taide-elämyksen kokemiselta. Lisäksi he tuovat esiin, että kaikki maakunnista pääkaupunkiin matkustavat eivät edes käy kansallisissa taideinstituutioissa; osa Helsingin seudulle tulleista ”kulttuuritestaajista” on käynyt esimerkiksi Tapiola Sinfonietta kuuntelemassa. Näin ollen argu-

Sofia Laine & Maaria Hartman
Nuorten
taidevierailukokemukset ja
kulttuurinen osallisuus
Taidetestaajat-hankkeessa
Nuorisotutkimusverkosto ja
Nuorisotutkimusseura, 2020

mentti Helsingin matkojen puolesta – se, että ”kaikkien nuorten on saatava käydä jossakin kansallisessa taideinstituutiossa” – ei aina toimi perusteena taidetestaajien pääkaupunkiseudulle suuntautuville matkoille.

Aineistonkeruuvaiheessa Laine ja Hartman ovat olleet mukana muutamilla tällaisilla matkoilla. Havainnointinsa ja haastattelujensa pohjalta he toteavat, että nämä matkat ovat pitkiä ja raskaita, vaikka monet nuoret kokevat ne toki ”kivoiksi”. Matkoilla saattaa tulla nälkä, vaikka pisimmillä matkoilla yksi lämmen ateria ja eväspusseja järjestetäänkin. Koulukiusatuille yli puoli vuorokautta oman luokan kanssa taukoamatta voi olla piinallinen. Osa haastatelluista pohjoisen Suomen nuorista oli huolissaan myös taidetestausmatkan ilmastovaikutuksista; matkat Helsinkiin ja takaisin tehtiin esimerkiksi Oulusta lentäen.

Maakuntien nuorten Helsinkiin kulttuurinautintojen ääreen matkaamiseen liittyy myös kulttuuripoliittisempi ongelma. Osa nuorista oli luullut, että omassa maakunnassa tehtävä kult-

tuurikäynti pohjustaa Helsingissä käyntiä – niin, että Helsingissä sijaitseva kulttuuri-instituutio on ikään kuin pääkohde, se tärkein. Näin ei Laineen ja Hartmanin mukaan tueta paikallista kulttuuria ja kotiseutu-identiteettiä, vaan pönkitetään käsitystä siitä, että kaikki ”todella hieno” on pääkaupungissa.

Tutkimuksessa tuli myös esiin, että hankkeen suunnitelmiin kirjatut ”taide-etkot” ja ”taide-jatkot” – joiden yhteydessä on tarkoitus pohjustaa ja vierailun jälkeen käsitellä taide-elämystä – jäivät kouluissa usein pitämättä. Nuoret kirjasivat hankkeen älypuhelinsovellukseen muutamalla adjektiivilla, mitä pitivät taide-elämäyksestä, ja siinä kaikki. Aina ei tehty sitäkään. Laine ja Hartman ehdottavakin, että suuret rahalliset panostukset nuorten Helsinkiin kuljettamiseen käytettäisiin pikemminkin ammattitaitelijoiden tai muiden taidekasvattajien palkkaamiseen näitä ”etkoja” ja ”jatkoja” vetämään. Ehdotuksen mukaan Taidetestaajissa voitaisiin käydä nimenomaan oman maakunnan taidekohteessa, ja koulujen ja paikallisten taidelaitosten väliseen yhteistyöhön panostettaisiin enemmän. Näin hyötyisivät sekä nuoret ja koulut saadessaan tasokasta taidekasvatusta että paikalliset taideammattilaiset mielekkäiden, palkallisten työtehtävien muodossa.

Taide-elämysten parempi reflektointi olisi Laineen ja Hartmanin mukaan tärkeää monista eri syistä. Taidetestaajat-hankkeen keskeisenä periaatteena on lisätä kulttuurista tasarvoa nuorten välille – niin, että kaikenlaisista lähtökohdista olevat 8.-luokkalaiset pääsevät edes muutaman kerran yläkouluikäisenä taide-elämysten

äärelle. Kun taidevierailujen sekä etukäteisvalmistelu että jälkikäteiskäsittely, reflektointi, jää puuttumaan, juuri ne nuoret, joiden kotitausta ja harrastukset eivät tue taiteen vastaanottoa, saanevat taidevierailuista kaikista vähiten ”irti”. Silloin hankkeen yksi tavoite – alentaa kynnystä taide-instituutioissa käymiseen – voi kääntyä toteutuksessa pääläelleen: kulttuurielämys on niin outo ja hämmentävä, että se pikemminkin karkottaa taiteen parista.

Laineen ja Hartmanin arviointitutkimuksessa käsitellään muitakin Taidetestaajat-projektin osa-alueita, muun muassa nähtyjen, kuultujen tai muulla tavoin aistittujen taideteosten balanssia versus vinoumaa sukupuolinäkökulmasta. Kuva-taide esimerkiksi Ateneumin vakiokokoelmassa on pikemmin miesten kuin naisten tekemää, ja kuvasto on sen mukaista. Historiaa ei voi muuttaa – mutta teosten reflektointi ja kontekstualisointi taide-etkoilla ja -jatkoilla nuorten kanssa olisi myös tätä näkökulmasta tärkeää. Mitähän 8.-luokkalaiset tytöt ajattelevat vaikkapa Väinämöisestä haamuilemassa teini-ikäistä alaston-ta Ainoa Ateneumin paraatipaikalla, jos asiasta ei heidän kanssaan edes keskustella?

Koulujen tuntikehysten, opettajien vaihtuvuuden, opetusjaksojen pätkittäisyyden ja muiden tällaisten syiden takia reflektointi jää siis usein puuttumaan. Lisäksi Helsingin matkat ovat opettajille monella tavalla jo valmiiksi haasteellisia: kukaan ei saa kadota, häiriötä ei saa aiheuttaa, ja kaupunki voi olla opettajalle itselleenkin vieras. Koulujen opettajia Laine ja Hartman eivät syytäkään. Mutta Taidetestaajat-konsepti kaikkine liik-

kuvine osineen vaikuttaa tutkimuksen perusteella käytännössä turhan haasteelliselta toteuttaa kaikkine elementteineen. Kaikki evaluaatiotutkimusta tehneet tietävätkin, että se, mikä näyttää hyvältä paperilla, ei aina toimi käytännössä.

Tämän alkuvuonna 2020 ilmestyneen evaluaatiotutkimuksen vastaanotto Kulttuurirahastossa ja Svenska Kulturfondenissa ei ole ollut ongelmaton. Kirja päättyy epilogiin, joka on kuvaus erikoislaatusesta sananvaihdesta projektin tutkijoiden ja tutkimuksen tilaajien välillä – sananvaihdon, joka käytiin Helsingin Sanomien yleisönosastolla.

Sananvaihto alkoi kirjoituksesta, jonka olivat laatineet Taidetestaajat-hankkeen monessa vallankahvassa olevat kannattajat. Kun tutkimusraportin tulokset olivat jo selvillä ja Laine ja Hartman viimeistelivät raporttia julkaisukuntoon, OAJ:n puheenjohtaja Olli Luukkainen, Sivistystyönantajien toimitusjohtaja Teemu Hassinen sekä Helsingin kaupungin toimialajohtaja Tommi Laitio kirjoittivat otsikolla ”Kahdeksaluokkalaisille taidevierailuja tarjoavan Taidetestaajat-hankkeen jatko on nyt eduskunnan käsissä” (6.11.2019). Heidän viestinsä oli, että Taidetestaajat-hanke tulisi vakinaistaa ja siirtää asteittain valtionrahoituksen piiriin. Tässä ensimmäisessä vaiheessa valtiovallalta oltiin pyytämässä puolikasta koko hankkeen vuosittaisesta budjetista lukuvuodeksi 2020–2021.

Kun tutkijat Laine ja Hartman näkivät hankkeessa edellä kuvailtuja perustavanlaatuisia ongelmia, mutta evaluaatiotutkimusta ei ollut vielä julkaistu, he katsoivat aiheelliseksi tuo-

da esiin näkökantansa samalla foorumilla. Teksti ilmestyi Helsingin Sanomien yleisönosastolla 14.11.2019. (Kannanoton pidempi versio laitettiin lisäksi tutkimushankkeen verkkosivuille 11.11.2019). Tekstin pääviesti oli, että hanketta ei tule vakinaistaa tai ainakaan valtion ei tule alkaa sitä osittainkaan rahoittamaan ennen kuin evaluaatiossa hahmotetuille hankkeen haasteille ja kehittämiskohdille on tehty jotain.

Kun tutkijoiden teksti oli julkaistu, HS:n yleisönosastolle ilmestyi heti seuraavana päivänä Kulttuurirahaston, Svenska kulturfondenin ja Lastenkulttuurikeskusten liiton edustajien tiukka vastaus tutkijoille: hankkeessa voi olla joitakin ongelmia ja kehitettävää, mutta ne eivät saa estää hankkeen jatkorahoituksesta päättämistä eduskunnassa. Hankkeen jatkuvuus olisi uhattuna, jos valtiovallan mukaantulosta rahoitukseen ei tehtäisi hetimiten päätöstä. Hankkeelle saatiin sittemmin valtiovallan osarahoitusta, mutta pienempi summa kuin mitä oli toivottu.

SKR:n ja SKF:n vastineessa puolusteltiin kaikkien Suo-

men tietyn ikäluokan nuorten kuljettamista Helsinkiin väitännällä edelleen, että tämä tapahtuu kansallisiin taideinstituutioihin, jotka sattuvat sijaitsemaan Helsingissä ja että niihin on kaikkien päästävä tasavuosyistä. Tutkijoiden perustellut kriittiset näkökulmat ja ehdotukset järjestää tiettyjä asioita toisin sivuutettiin Taidetestaajat-hankkeen kotisivulla. Näillä sivuilla ei ole edelleenkaan viittauksia tähän SKR:n tilaamaan evaluaatiotutkimukseen, vaikka tutkimuksen julkaisemisesta on jo yli vuosi. Yhteen raportin huomioon viitataan pitkässä, Taidetestaus-hankkeen kolmen ensimmäisen vuoden toimintaa käsittelevässä katsauksessa. Siinä mainitaan tutkijoiden nimet mutta ei evaluaatiotutkimuksen nimeä tai sen saatavuus- tai viitetietoja.

Menivätkö tutkijat kriittisyydessään tai ainakin HS:n yleisönosastolle kirjoittaessaan liian pitkälle? Näihin kysymyksiin ei ole olemassa automaattista vastausta: evaluaatiotutkijan sääntökirjaa ei ole olemassa. Itse olen arviointitutkimuksia tehtyäni pohtinut kriittisen evaluaation esittämisen oikeutusta

tai sellaisen moraalista velvollisuutta, jos aihetta on, ja hyljää pysymisen implisiittistä vaatetta kutsumalla tilannetta evaluaatiotutkijan solidaarisuusparadoksiksi. Jos on reilu nuorisoprojektin kohteille ja tuo kritiikin esiin, tulee yleensä astuneeksi hankkeen ideoijien ja toteuttajien varpaille. Jos on ylenpalttisen solidaarinen tutkittavan hankkeen lanseeraajille, eikä juuri ilmaise aiheellista kritiikkiä, tulee astuneeksi hankkeen kohteiden varpaille. Kuviossa on mukana vielä hankkeen lattiataason toteuttajat – joskus nuorisotyöntekijät, tässä tapauksessa koulujen opettajat – ja moraaliset velvoitteet suhteessa heihin.

Jos jotakin hanketta, jota asiaa tutkineena evaluoijana ei pidä toimivana, aiotaan rahoittaa valtion eli veromaksajien rahoilla, evaluoija astuu myös veroa maksavan kansan varpaille, jos hän pitäytyy kriittisten kommenttinsa esittämisestä. Mutta jos esittää tiukkaa kritiikkiä, evaluoitavan hankkeen rahoittajat ja ideoijat voivat suuttua pahanpäiväisesti. Evaluaatiotutkimuksen teko on diplomaattista miinakentällä kävelyä.